

Чарна Брковић

GSSES (Graduate School for East and Southeast European Studies), Regensburg
carna.brkovic@ur.de

Локална заједница и етичко држављанство: неолибералне реконфигурације социјалне заштите

Овај рад испитује последице редифинисања држављанства као етичке категорије, до којег је дошло током реформи социјалне заштите у Босни и Херцеговини (БиХ). Етичко држављанство представља посебан начин дефинисања односа између државе и индивидуе, односно посебну политику понашања која тежи ка томе да редифинише држављане као моралне субјекте одговорне заједнице. Рад етнографски демонстрира како је локална заједница, замишљена као скупина етичких актера, требало да преузме на себе већи дио финансирања и организације социјалне заштите. Превођење неолиберално-информисаних јавних политика под надзором међународне заједнице у БиХ довело је до стварања амбивалентног окружења у коме није постојао „јасан систем и модел” и у коме су лични односи добили посебан значај. Основни аргумент овог рада јесте да везе, „штеле” и сличне неформалне праксе не треба интерпретирати као логичне стратегије које људи користе како би превазишли проблеме тржишта и демократија „са грешком”. Везе и „штеле” су постале изузетно важне за организацију социјалне заштите управо зато што су неолибералне реформе оставиле недефинисаним улоге, одговорности и процедуре заштите. Сама потреба да се социјална заштита персонализује јесте саставни дио савремених, глобалних, неолибералних идеја о односу државе и друштва, а везе и штела су омогућиле људима да активно преговарају о улогама, одговорностима и процедурама социјалне заштите унутар својих локалних заједница.

Кључне ријечи: социјална заштита, локална заједница, етичко држављанство, клијентелизам, везе, „штела”, Босна и Херцеговина.

Local Community and Ethical Citizenship: Neoliberal Configurations of Social Protection

This article explores the consequences of redefining citizenship as an ethical category during social protection reforms in Bosnia and Herzegovina (BiH). Ethical citizenship refers to a particular way of defining the relationship between the state and a person; a special politics of behavior that seeks to redefine citizens as moral subjects of responsible communities. The article ethnographically demonstrates that a local community, imagined as a collective of ethical actors, was expected to take over a major portion of financing and organizing social protection. Translating neoliberal policies to BiH, under supervision of the international community, created an ambiguous environment without a «clear system or model» in which

personal relationships gained a special relevance. The article argues that favors and informal practices, such as *veze* and *stela*, were not strategies people used to overcome problems of postsocialist markets and democracies. *Veze* and *stela* have become particularly important for the organization social protection because neoliberal reforms left undefined roles, responsibilities, and procedures of protection. The very need to personalize social protection was a constitutive element of contemporary, global, neoliberal ideas about the relationship between the state and society, while *veza* and *stela* enabled people to actively negotiate roles, responsibilities, and procedures of social protection within their local communities.

Key words: social protection, local community, ethical citizenship, clientelism, favors, *veze*, *stela*, Bosnia and Herzegovina.

Увод

Приватна аутобуска компанија организовала је бесплатан превоз за дјецу са ометеностима у развоју и њихове родитеље, на линији између села и оближњег Града.¹ Да ли је аутобуска компанија пружила ову услугу због личног, хуманитарног саосјећања својих запослених? Да ли је ова услуга била дио програма корпоративне друштвене одговорности аутобуске компаније? Можда је бесплатан превоз био обезбијеђен као резултат сарадње општине и такозваног „трећег сектора“? Сва ова питања имају исти одговор – и да и не.

Како је дошло до тога да компанија обезбиједи бесплатан превоз? Једна мајка и њено дијете са ометеностима у развоју су се редовно возили овом линијом од села у коме су живјели до оближњег Града, гдје су ишли на састанке организације *Сунце*. Након неког времена, возач аутобуса је замолио власника аутобуске компаније да дозволи овој жени и њеном дјетету да се бесплатно возе. Власник се сложио са предлогом и увео је бесплатну вожњу, не само за ову жену и њено дијете, већ за сву дјецу са ометеностима у развоју и њихове родитеље. Међутим, нова услуга је понуђена само на овој једној аутобуској линији. Родитељи и дјеца који су живјели у другим селима и другим дијеловима града нису имали никакве користи од ње. Нова услуга је допринијела благодању дјеце са ометеностима у развоју и њихових родитеља, али на спорадичан и несистематичан начин.

Родитељке из организације *Сунце* су ми испричале ову причу као илустрацију неких од проблема са којима су се свакодневно суочавале у организацији социјалне заштите у свом граду. *Сунце* је организација која је радила са дјецом са ометеностима у развоју и њиховим родитељима. Око двадесет родитељки (све су биле жене) доводило је своју дјецу редовно у *Сунце* да се заједно играју и да раде са специјалним педагошкињама, док су оне сједјеле у посебној соби, причајући, испијајући кафе и пушећи. Током дванаест мјесеци посматрања са учествовањем, које сам вршила у току 2009. и

¹ Сва лична имена и неки биографски детаљи су промијењени како бих у потпуности заштитила анонимност својих саговорника и саговорница. Из истог разлога, користим генеричко име „Град“.

2010. године у Граду у Босни и Херцеговини (БиХ), волонтирала сам у *Сунцу*. Најчешће сам проводила вријеме са родитељкама, слушајући њихове разговоре. Родитељке су се често жалиле на врло ниску новчану помоћ коју су добијале, као и на произвољност система социјалне заштите. Говориле су да је социјална заштита „мистериозна“, „конфузна“ и „хаотична“. Тврдиле су да „код нас, све може и ништа не може“. Како би нашле свој пут кроз тако хаотичан и мистериозан систем, мајке су често посезале за личним везама и штелом. Другим ријечима, ослањале су се на друштвене релације које би у дискурсу развоја обично биле описане као клијентелистичке и коруптивне. На примјер, када су хтјеле да се сусретну са градоначелником да би тражиле бољу организацију социјалне заштите, родитељке нису покушале да закажу састанак званичним путем. Умјесто тога, тражиле су везу – некога ко је радио у општинској власти и ко је могао да им учини услугу.

Овакве поступке можемо интерпретирати на више начина. Прво, можемо рећи да су се мајке ослониле на локалну, културно специфичну форму друштвености – везе и штелу – како би превазишле проблеме слабе државе, недовољно развијеног тржишта и демократије, цивилног друштва у развоју, као и система социјалне заштите у трансформацији. Управо ово представља доминантно објашњење неформалних пракси у источној Европи. Из ове перспективе, коју зовем „системском“, везе и „штеле“ у бившој Југославији, *блат* у Русији, *znajomości* у Пољској и друге сличне неформалне праксе последица су турбулентне постсоцијалистичке и/или постратне транзиције ка демократији, тржишној економији и владавини права. Овакве неформалне праксе пружају локално разумљив и логичан пут рјешавања проблема у постсоцијалистичким државама „са грешком“. Тако, на примјер, политиколошкиња Алена Леденева сугерише да постсоцијалистичке неформалности пружају прилику да се превазиђу дефекти тржишне економије у Русији:

„Као што централно планирана економија није била заиста централно планирана економија, већ је зависила од неформалних пракси као што су *толчачи* („они који гурају“ да се оствари план у индустрији), *блат* (употреба личних веза за рјешавање проблема), *притиски* (лажно извјештавање), и слично, тако и тржишна економија данас није заиста тржишна економија. Ово се дешава углавном због тога што неписана правила и даље имају кључну улогу у систему. Држава је дјелимично одговорна“ (2011,723).

У системској перспективи, „нису људи, већ систем“ то што тјера људе да зависе од неформалности: тржишна економија није *заиста* тржишна економија; млада демократија и нова јавна администрација нису сазреле; цио (пост)социјалистички систем је пун грешака и неконзистентности. Отуда настаје потреба да се ствари рјешавају неформалним путем. Неформалне праксе, личне услуге и везе представљају рационалну стратегију за преживљавање у (пост)социјалистичком, трансформишућем окружењу.

Међутим, ја се не слажем са оваквом, системском перспективом. Она имплицитно претпоставља како функционише „права“ тржишна економија, односно „зрело“ друштво. За системску перспективу, нација-држава – односно национална економија и национална политика – представља основну мјерну јединицу. На тај начин, системска перспектива репродукује националистичку политичку имажинацију, те инфантилну слику постсоцијалистичких земаља као не баш стварно модерних политичких заједница које каскају за Западом.

У овом тексту ћу тврдити како везе, „штеле“ и сличне неформалне праксе не треба интерпретирати као логичне стратегије које људи користе како би превазишли проблеме тржишта и демократија „са грешком“. Тврдићу да је сама потреба да се социјална заштита персонализује *саставни дио* савремених, глобалних, неолибералних идеја о односу државе и друштва.

Након завршетка рата 1995. године, некадашњи југословенски такозвани „медицински модел“ социјалне заштите у Босни и Херцеговини полако је трансформисан у такозвани „социјални модел“ социјалне заштите.² У социјалном моделу је „цијела заједница“ – шта год ово значило – дијелила одговорност за то како живе особе са ометеностима у развоју. Другим ријечима, умјесто јавних институција и/или породице, сада су „сви“ – грађани, школе, невладине организације, удружења грађана, приватни бизниси итд. – носили дио одговорности за организацију социјалне заштите. Међутим, „заједница“, баш као и „друштво“, јесте вишесмислен појам. У току мог истраживања 2009. и 2010. године, било је потпуно отворено питање ко у заједници треба да пружи који социјални сервис, те због чега.

Мој аргумент је да су везе и „штеле“ постале изузетно важне за организацију социјалне заштите управо зато што су неолибералне реформе оставиле недефинисаним улоге, одговорности и процедуре заштите. Везе и „штеле“ не морају бити схваћене као посљедица транзиције, то јест демократизације и маркетизације држава „са грешком“. По мом мишљењу, везе и „штела“³ су омогућиле људима да активно преговарају око улога, одговорности и процедура социјалне заштите унутар својих локалних заједница. Како бих образложила овај аргумент, прво ћу објаснити како је „локална заједница“ била замишљена у јавним политикама. Затим ћу етнографски описати шта је „локална заједница“ означавала у свакодневном животу.

² Треба напоменути да се термин „социјални модел социјалне заштите“ користи само у неким бившим социјалистичким земљама, у склопу реформи социјалне заштите, те да се у другим контекстима сматра чудним и нејасним, односно бесмисленим.

³ *Штела* (исто што и веза): именица која означава особу, праксу или однос који су важни за прибављање јавног или приватног ресурса преко личне везе. Штела указује на то да није поштована званична процедура за прибављање ресурса или да такве званичне процедуре није ни било.

Како је замишљена локална заједница у јавним политикама?

Након завршетка рата 1995. године, административна структура БиХ је добила врло специфичан облик. БиХ се данас састоји од низа административних јединица, које укључују два ентитета (Република Српска и Федерација БиХ), Брчко дистрикт као ентитетски неутралну административну јединицу, а затим и десет кантона у Федерацији БиХ. Сваки од ових административних нивоа има своју владу и управне органе. Државна сувереност је додатно фрагментирана постојањем међународно контролисане Канцеларије високог представника за БиХ, која такође има неке владине функције. Сви ови различити нивои управљања заједнички чине БиХ као државу. Једна од последица фрагментираних административних структура јесте та да социјална заштита, пензије, здравство и рад нису регулисани на исти начин на цијелој територији БиХ. Заправо:

„Сервиси које можеш добити и даље великим дијелом зависе од тога гдје живиш. У једном од сиромашнијих кантона Федерације Босне и Херцеговине, ратни ветеран који живи са повредом главе и проблемима у менталном здрављу можда прима свега 12KM (6ЕУР) мјесечно од свог локалног Центра за социјалну заштиту, за издржавање четворочлане породице, док у богатијим кантонима сума је око десет пута већа“ (Maglajlić-Holiček and Rašidagić 2007, 163).

У првим послјератним годинама у БиХ, дакле од 1995. до 2000. године, међународне НВО су пружале директну, хуманитарну помоћ угроженим особама. У току 2000-их, фокус међународних НВО се промијенио: умјесто хуманитарне помоћи, ове организације су почеле да улажу у развој програма, стратегија и јавних политика које би имале дуготрајније ефекте. Јавне политике су реформисане средином 2000-их, уз снажну супервизију различитих међународних актера. Због фрагментисане административне структуре државе, реформа јавних политика о социјалној заштити је захтијевала „сарадњу са 13 министарстава која су задужена за доношење одлука и легислативу“ (Maglajlić-Holiček and Rašidagić 2007, 151). У току реформе јавних политика средином 2000-их, „локална заједница“ је дефинисана као кључни оквир за организацију и пружање социјалне заштите. Овакво истицање улоге „локалне заједнице“ било је последица глобално присутних, неолибералних идеја о односу државе, тржишта и друштва. Наглашавање локалне заједнице као кључног оквира за социјалну заштиту врло се добро уклопило у фрагментирани административни контекст БиХ.

Реформа се може испратити у документу који се зове „Средњорочна стратегија развоја 2004–2007“ (*Medium Term Development Strategy 2004–2007*, односно МТДС). МТДС дефинише „локалну заједницу“ као једну од двије кључне институције које носе одговорност за социјалну заштиту. МТДС прецизније одређује:

„Носиоци социјалне заштите у РС [један од два административна ентитета у БиХ] су Влада РС и локална заједница. Влада РС је

носилац уређивања и дефинирања односа, права, дужности, одговорности и садржаја социјалне заштите. Локална заједница је оквир за задовољавање већине личних и заједничких потреба грађана, укључујући и социјалну заштиту“ (MTDS, 167).

МТДС је понудио кохерентну визију организације социјалне заштите у БиХ: када би корисници и кориснице социјалне заштите успјели да убиједу друге особе да волонтирају, невладине организације да сарађују са државним институцијама, а приватне компаније да понуде програме друштвене одговорности, њихове потребе би биле задовољене. Другим ријечима, када би сви елементи „локалне заједнице“ пружили дио подршке, родитељи дјеце са ометеностима у развоју би могли добити неопходну помоћ. У визији коју је понудио МТДС, локална заједница представља простор у коме се грађанска права и етичко-моралне обавезе спајају, тако да државни, цивилни и приватни актери могу сарађивати као партнери на различитим пројектима. Оваква визија није присутна само у БиХ. Николас Роуз пише да се језик „заједнице“ у политици у Великој Британији и САД-у „користи како би се идентификовао простор између ауторитета државе, слободне и аморалне размјене на тржишту, те слободе аутономне индивидуе која има своја права“ (Rose 2000, 1400). Појам „заједнице“ је постао неодвојиви дио етичког држављанства, односно специфичне дефиниције односа између људи и државе, према којој су људи прије свега етичка бића – а не грађани и грађанке, рационални актери или психолошки мотивисана бића.

Иако је ова визија социјалне заштите родитељима из *Сунца* можда звучала добро у почетку, врло брзо су промијенили мишљење и резултујући систем почели да описују као хаотичан и мистериозан. Реформа социјалне заштите је унијела многе правне и процедуралне нејасноће око тога ко би требало да буде одговоран за шта, по ком основу и на који начин. Реформа је практично редефинисала статус социјалне заштите – умјесто грађанског права које се гарантује на основу држављанства, социјална заштита је у великој мјери постала питање личног саосјећања, као и случајности.

Идеју да „држава треба да подржи локалну заједницу, али не и да њоме управља“, да опет искористим ријечи Николаса Роуза, можемо уочити у различитим документима о благостању у БиХ. На примјер, *Сунце* је објавило *Водич кроз релевантан правни оквир*, намијењен родитељима дјеце ометене у развоју. Водич нуди визију социјалног модела социјалне заштите (Табела 1), по коме благостање дјетета ометеног у развоју јесте заједничка обавеза родитеља, институција за социјалну заштиту, образовног и цивилног сектора, као и Владе – укратко, благостање дјетета је обавеза цијелог друштва и локалне заједнице. Са друге стране, Водич нуди визију медицинског модела, по коме држава има примарну одговорност за испуњење дјететових потреба – што, према *Водичу*, дјецу и родитеље поставља у пасиван положај.

Требало би обратити пажњу на то да медицински модел у *Водичу* јасно именује три облика интервенције коју пружа држава: „туђа њега“, „специјална школа, и „дом“. Социјални модел, са друге стране, не именује

ниједну интервенцију посебно, већ само наводи да предлог интервенција и први кораци зависе од „могућности које пружа локална заједница”. До овакве промјене је дошло зато што интервенције које једна локална заједница може да понуди својим чланицама и члановима зависе од саосјећања, интересовања и способности те конкретне локалне заједнице. Ово значи да социјална помоћ у Бијељини није иста као социјална помоћ у Сарајеву или Бања Луци. Ово такође значи да, ако сте родитељ дјетета ометеног у развоју, не можете унапријед знати каква су ваша грађанска права, јер она зависе од локалног контекста и добре воље различитих актера у вашој локалној заједници.

Садашње стање – медицински модел	Будуће стање – социјални модел
Комисија за преглед дјеце ометене у развоју (Комисија за разврставање)	Комисија за процјену потреба и усмеравање дјеце ометене у развоју
Дијете се приближава „нормалности”, кривица појединца због различитости.	Нема кривице у појединцу, већ се окружење прилагођава потребама и могућностима појединца.
Несагледавање индивидуалних потреба, усмјеравање све дјеце ка некој категорији (нпр. туђа њега, спец. школа).	Сагледавање индивидуалних потреба дјетета у датој животној средини.
Родитељ је пасиван посматрач, одговара само на постављена питања.	Родитељ је активан, уважава се и његово мишљење.
Не процењују се потребе, већ одступање од „нормалности”.	Процењују се потребе, као и могућности родитеља и локалне заједнице да те потребе задовоље.
Посебне потребе се односе на медицинско одступање од „нормалности” и образовање у специјалној школи.	Посебне потребе се односе на додатну или посебну подршку, која може бити у области комуникација и интеракција дјетета, у области сазнајних способности учења, емоционалних и социјалних функција и понашања дјетета, или у области тјелесних и чулних способности дјетета.
Састав Комисије чине само запослени у здравству.	Рад Комисије је интерагенцијски (здравство, социјална заштита, просвета, владин и НВО сектор).
Комисија даје мишљење на основу једног прегледа.	Рад Комисије је знатно динамичнији процес у коме се, у складу са ефектима предочених интервенција и новонасталом ситуацијом, предвиђеном динамиком, регуларно, изнова процењују актуелне потребе дијетета.
Дјететов положај је пасиван.	Уважава се дјететово мишљење.

Нестандардизовани тестови интелигенције, који нису прилагођени условима у нашој земљи.	Стандардизовани тестови који разликују интелектуалну неефикасност услед социјалне, културне и образовне запуштености.
Предлог интервенција, први план – државна заштита (туђа њега, специјална школа, дом).	Предлог интервенција, први план – могућности које пружа локална заједница.
Законом непрецизно уређен мониторинг рада Комисије.	Прецизно уређен начин праћења и утицаја на квалитет рада Комисије.

Табела 1. Разлике између социјалног и медицинског модела социјалне заштите.
Водич кроз правни оквир за родитеље дјеце ометене у развоју

Овдје такође треба напоменути да *Водич* искривљује историјске чињенице о претходном, медицинском моделу. У доба Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), социјална заштита је заправо била врло децентрализована, нарочито након 1970-их година. Будући да је СФРЈ имала самоуправни систем (а не централно планирану економију, као Совјетски Савез), социјална заштита није била одговорност централизованог државног апарата⁴. Прије 1970-их, социјална заштита је била регулисана на републичком нивоу. Социјалну заштиту су пружала локална тијела, попут Центара за социјални рад, а од 1970-их финансирале су је локалне, општинске и републичке самоуправне интересне заједнице (СИЗ). Стога, у пријератној БиХ, локална заједница *јесте* имала кључну улогу у социјалној заштити. Основна разлика у организацији социјалне заштите прије и после рата 1990-их не лежи у децентрализацији и пребацивању одговорности са државе на локалну заједницу. Основна разлика је у томе да је статус социјалне заштите промијењен из грађанског права и правне обавезе у моралну обавезу колектива. Другим ријечима, током СФРЈ, особе су имале право на социјалну заштиту као грађани и грађанке. Међутим, у току 2000-их, социјална заштита дјеце са ометеностима у развоју је зависила од тога да ли ће њихови родитељи као проактивне, флексибилне особе успјети да побуде саосјећање и добру вољу других људи.

Ако је концепт локалне заједнице „у теорији звучао добро“, као што су тврдили неки од мојих саговорника и саговорница, он се много разликовао од свакодневног искуства заједништва. Дискрепанција између „локалне заједнице“ као концепта у јавним политикама и као свакодневне праксе настала је зато што јавне политике нису кохерентан скуп знања и праксе који је могуће запаковати на једном мјесту, а затим пребацивати и отпаковати на

⁴ У многим земљама источне Европе, социјални рад је био забрањен као професионална дисциплина у доба комунизма, јер се очекивало да ће мрежа јавних институција одговорити на све потребе популације (Hering 2009). Међутим, власти у СФРЈ су организовале социјални рад као професионалну дисциплину након Другог свјетског рата, претпостављајући да је у питању привремена неопходност како би се одговорило на потребе огромног броја дјеце без родитеља, породица палих бораца и боркиња, те жртава рата (Leskošek 2009; Švenda Radeljak 2006, Završek 2008).

другом мјесту. Заправо, као што пишу Ноеми Лендваи и Пол Стабс (Lendvai and Stubbs 2009), различити елементи јавних политика се крећу у различитим правцима, и то не увијек у исто вријеме. „Када се јавна политика креће, увијек долази до њеног превођења: другим ријечима, јавна политика увијек мора значити нешто ново у свом новом контексту“ (Clarke et al. 2015, 9). Док се јавна политика креће, она бива „ревидирана, промијењена, прилагођена и искривљена у току различитих сусрета“ (Clarke et al. 2015, 15).

Локална заједница у свакодневној пракси

Током превођења јавних политика о благостању у БиХ, веза и „штела“ су нашле ново мјесто у социјалној заштити⁵. Као што сам споменула, јавне политике су прописале да већина потреба грађанки и грађана треба да буде задовољена у оквиру локалне заједнице. У пракси, ово је значило да кориснице и корисници социјалне заштите имају више шансе да приступе неопходним сервисима ако успију да се повежу са „правим људима“ у својој заједници – ако успију да нађу везу до „правих“ НВО представника и представница, волонтерки и волонтера, политичара и политичарки или приватних донорки и донора који би били вољни да им помогну.

Навешћу примјер како су „ствари завршаване“ у пракси. У Граду није постојао дневни центар за дјецу и особе ометене у развоју, а некадашњи домови и друге институције интернатског типа били су затворени. Родитељи су жељно ишчекивали отварање дневног центра, јер су у таквој институцији могли да оставе своју дјецу под стручним надзором осам часова сваког радног дана, те да имају времена за плаћени посао, изван куће. Дневни центар је требало да буде финансиран и изграђен кроз приватно-јавно партнерство. Међутим, већ дужи низ година није се појавио приватни актер који би био довољно мотивисан и/или саосјећајан да инвестира у отварање и одржавање дневног центра.

Једног дана, пошла сам са родитељима из *Сунца* на округли сто посвећен питању изградње дневног центра. Један од говорника за округлим столом је био отац-активиста из другог града у БиХ. Он је успио да нађе приватне донаторе који су финансирали велики дио изградње дневног центра у његовом граду. Отац-активиста је презентовао своја искуства у току округлог стола. објашњавајући какву улогу је његова НВО имала у овом процесу, те сугеришући да родитељи дјеце ометене у развоју морају бити проактивни како би добили дневни центар. Будући да не постоје

⁵ Веза и штела су имале своју улогу у државној администрацији и у периоду СФРЈ. Међутим, њихов друштвени значај и функција су се промијенили након социјалистичког периода. О вези и штели у БиХ можемо размишљати попут *guanxi* релација у Кини, које су након увођења капиталистичке економије „нестале у неким сферама живота, али су добиле нови живот у другим областима“ (Yang 2002, 463).

загарантована права, родитељи не могу знати какву врсту подршке ће добити, те морају сами да траже оно што им треба. Казао је:

„Није ово више онај систем који је можда постојао прије рата, у коме знам шта ми припада, лутрија и тако то. Удружење је као компанија, пишеш пројекте, сам тражиш новац. Нико ти га неће дати ако сам не тражиш“.

Неко из публике је на то казао: „Ви сте учинили добро дјело“. Међутим, многим присутним родитељима није било јасно да ли дневни центар представља јавни сервис или нечије приватно добро дјело – и од кога то тачно зависи.

Након округлог стола, Ивона, председница *Сунца* и социјална радница, непрекидно је причала о овом оцу-активисти. Он може да послужи као узор за мајке из *Сунца*, рекла је, јер је „образован, културан и упоран“. Додала је и да је имао среће, јер „су му се све коцкице сложиле“. Наиме, особа на челу Центра за социјални рад у његовом граду је била вјенчана за начелника општине истог тог града. Имајући тако подршку и Центра и општинске управе, овај отац-активиста је релативно лако успио да нађе донатора за изградњу дневног центра. Чувши ово, мајке из *Сунца* су рекле како ће и оне бити упорне док не буду имале среће. Срећа, тако, није била само питање шансе, већ нешто што је могуће култивисати током времена. Срећа – када се „све коцкице сложе“ – била је последица успјешног управљања амбивалентношћу између социјалне заштите као приватног саосјећања и као права које гарантује држава. Проактивни и успјешни људи – попут оца-активисте – били су они који су успјели да управљају амбивалентношћу између јавне и приватне услуге, ослањајући се на везе и „штеле“. Веза и „штела“ су биле нарочито важне у ситуацијама када је људима била потребна „срећа“ – када није постојала јасна процедура за организацију ствари, нити сценарио који би разјаснио ко је одговоран за шта.

Уз такве примјере „добре праксе“, не чуди што су родитељке из *Сунца* тражиле везу како би дошле до градоначелника и потенцијалних приватних донатора. Овдје немам простора да детаљно опишем како су њихове потраге за „важним“ људима изгледале. Када је у питању био градоначелник, процес је укратко изгледао овако: родитељке су прво разговарале о томе да ли лично познају некога ко ради у општини. Затим су закључиле да је најснажнија веза коју имају потпредседник општинског парламента. Он није имао никакве везе са социјалном заштитом, али је изгледао као јака веза до градоначелника и мајке су заказале састанак са потпредседником „преко везе“. У току састанка одржаног у његовој канцеларији у општини, представиле су му своје захтјеве и молбе, а потпредседник се чинио вољним да помогне и закаже састанак са градоначелником. Међутим, након недјељу дана, јавио је да је градоначелник одбио да се сусретне са њима. Након иницијалног разочарења, родитељке су одлучиле да позову другу најснажнију везу до градоначелника коју су имале – чланицу општинског парламента. Овај пут су биле успјешне. Особа која је била друга веза је заказала састанак са градоначелником – који је тврдио да га потпредседник није ни питао за састанак.

Овакав значај личних веза за све – од заказивања састанака до финансирања изградње нових институција социјалне заштите – био је великим дијелом посљедица чињенице да у БиХ није било покушаја да се изгради систем благостања који би био „слијеп“ на социјалне разлике. Другим ријечима, није било покушаја да се развије систем социјалне заштите заснован на претпоставци о једнакости свих грађанки и грађана. Умјесто тога, тежило се ка стварању етичких локалних заједница – очекивало се да чланови и чланице породице активно траже прилике; да такозвани „трећи сектор“ (односно приватни бизниси и фирме) даје хуманитарне донације, да волонтери донирају своје вријеме и труд, и тако редом. Међутим, будући да није било јасне процедуре нити правне обавезе ни за једног приватног или јавног актера да се укључи у организацију социјалне заштите, родитељи су се ослањали на личне везе и „штеле“ како би мотивисали друге да пруже подршку и укључе се.

Постсоцијалистички неолиберализам

Неолибералне реконфигурације јавних политика у БиХ су довеле до тога да је статус социјалне заштите био дубоко амбивалентан, а процедуре нису биле дефинисане – хоћете ли „завршити ствари“ или не зависило је од ваше личне имагинације, способности и повезаности. Под „неолиберализмом“ овдје не подразумевам један конзистентан скуп јавних политика или један кохерентан оквир знања и праксе који се креће широм свијета. Под неолиберализмом подразумевам период експериментисања и трансформације односа између државе и друштва, који напушта идеју државе благостања у корист других врста визија организације политичке заједнице. Широм свијета, експерименти и трансформације се одигравају различитим интензитетом и на врло другачије начине, а контуре нових визија – које су резултат експеримената и трансформације – још увијек су нејасне. Међутим, неке од базичних идеја које се налазе у позадини неолибералних промјена укључују то да тржишним односима треба дозволити да регулишу било коју сферу живота, те да држава треба да има што мању улогу у економији и заштити својих грађана, нарочито оних посебно осјетљивих. У једном или другом облику, овакве идеје о промјени односа између државе, друштва и тржишта јављају се у неолибералним „мобилним калкулативним техникама управљања које могу бити одвојене од својих оригиналних извора и реконтекстуализоване у констелације међусобно конститутивних и контингентних односа“ (Ong 2006, 13). Иако су се неолибералне технике управљања прошириле широм свијета, оне не представљају доминантни начин организовања у свим мјестима гдје се појаве (Clarke 2008, 138). Другим ријечима, иако су неолибералне технике управљања глобално присутне, њихово значење, ефекти и однос према другим модусима управљања не могу бити претпостављени, већ морају бити етнографски испитани. На примјер, Колијер пише да у постсовјетској Русији неолиберализам није довео до престанка јавног улагања у здравство, рад и социјалну заштиту. Неолиберална

трансформација је, у овом контексту, представљала покушај да се државни апарат „репрограмира“ тако што су одређени елементи совјетске државне инфраструктуре били интегрисани у нове, флексибилне и брзо-мијењајуће облике управљања:

„Нисам открио да су неолиберални мислиоци били слијепи на потребу за социјалном заштитом. Нисам открио у неолибералним реформама тотални програм маркетизације (...) који би избрисао постојеће облике совјетске социјалне заштите. У подручјима која сам истраживао, неолибералне реформе предлажу *селективну* реконфигурацију наслијеђених материјалних структура, демографских образаца и друштвених норми“ (Collier 2011, 3, италики додат).

Сматрам да је селективност кључна за разумијевање процеса неолиберализације. Неолиберализација је произвела ризике и проблеме, али и шансе и прилике за различите групе људи широм свијета на различите начине (Montoya 2014; Hodges 2014). Хикел пише да неолиберализам представља:

„*Селективну* примјену принципа слободног тржишта зарад добробити моћних економских актера. На примјер, доносиоци јавних политика у САД-у радо подржавају слободно тржиште кад оно омогућава корпорацијама да експлоатише јефтину радну снагу у иностранству и да подрива домаће синдикате. Али, са друге стране, они одбијају да послушају захтјеве СТО (Свјетске трговинске организације) да укину огромне повластице у земљорадњи (које изврћу конкуритивну предност земаља трећег свијета), зато што би то ишло против интереса моћних корпоративних лобија“.⁶ (италики додат)

На сличан начин, у постсоцијалистичким земљама широм источне Европе, државне институције се нису једноставно повукле, већ су постале *селективно* укључене у социјалну и здравствену заштиту. Неолиберална реконфигурација односа између државе и друштва, односно јавног и приватног, довела је до тога да су државне институције у постсоцијалистичким земљама често наставиле да имају утицаја на благостање својих држављана и држављанки, али да су се њихове одговорности и процедуре промијениле на потпуно нове и непознате начине (Read and Thelen 2007; Petryna 2002; Stan 2012).

У бившим југословенским земљама, неолиберализација је трновит и незавршен процес током кога је тржиште рада потпуно либерализовано, али су се јавили отпори ка приватизацији пензија, а дошло је до дјелимичне маркетизације неких здравствених сервиса (Deacon, Lendvai and Stubbs 2007). Такође, неолиберална трансформација је дала нов статус социјалној заштити, тако да је одговорност за овај сектор често распршена кроз локалну заједницу,

⁶ Hickel, Jason. “A Short History of Neoliberalism (and How We Can Fix It).” Доступно на: http://www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/a_short_history_of_neoliberalism_and_how_we_can_fix_it

између државних, цивилних и приватних актера. Селективна реконфигурација социјалне заштите је произвела многе двосмислености и нејасноће. У Граду је (безобразно ниска)⁷ финансијска помоћ исплаћивана из државних буџета, док су дневни центар и други слични институционални сервиси представљени као амбивалентна, морална колико и грађанска, обавеза локалне заједнице. Овакве двосмислености су биле разрјешаване путем веза и „штела“.

Закључак

Данас се држављанство разумије као етичка категорија у многим земљама широм свијета. Етичко држављанство представља посебан начин дефинисања односа између државе и индивидуе, односно посебну политику понашања која тежи ка томе да редифинише држављане као моралне субјекте одговорних заједница (Rose 2000, 1395). Роуз пише да у основи етичког држављанства лежи претпоставка да:

„...етика заједнице (...) обликује вриједности којима се води свака индивидуа. Ово се постиже стварањем нове везе између етичког држављанства и одговорне заједнице коју држава треба да подржи, али не и да њоме управља (...) Вјерује се да особа, чије понашање треба регулисати, прижељкује личну аутономију као своје право, али аутономија не значи да особе живе своје животе као атомизоване изоловане јединице. Особе су схваћене као грађани, али не као грађани нације, већ сусједстава, удружења, региона, мрежа, поткултура, старосних група, етницитета и стилова живота – укратко, заједница“ (Rose 2000, 1398).

Идеји „социјалне државе која се налазила у основи режима благостања током 20. вијека“ све се чешће супротставља „другачија идеја државе, која све снажније избија у први план: идеја државе која омогућава, оспособљава, односно државе која анимира“ (Rose 2000, 1400). У овом новом схватању, држава треба да охрабри заједницу – која се састоји од етички настројених особа, фирми, организација, школа итд. – да преузму дио одговорности за свеопште благостање.

Управо овај концепт држављанства је искоришћен у току реформи социјалне заштите у сјеверној Италији, гдје је држава „током претходне три деценије тежила да мобилише дијелове популације у нови добровољни режим рада – режим који је омогућио држави да поистовјети добровољни рад са добрим држављанством, а неплаћени рад са даривањем“ (Muehlebach 2012, 6). У сјеверној Италији, социјални сервиси за незапослене и за старе особе су срезани, док је истовремено држава анимирала волонтере да се брину за своје „зависне суграђане“. Држава је на овај начин тежила да ублажи ефекте свог

⁷ Основна социјална помоћ 2009. и 2010. је износила око 20EUR (Džumhur et al. 2010: 45), док је просјечна нето плата била скоро двадесет пута већа, око 385 EUR. Просјечна бруто плата је била око 600EUR (Statistički godišnjak Republike Srpske 2011: 437–438).

повлачења из организације социјалне заштите, али и да унесе „фантазију даривања у срце неолибералне реформе“ (Muehlebach 2012, 6–7, видјети такође Ticktin 2011). Овакви примјери показују да је етичко схватање држављанства чврсто повезано са неолибералном тржишном логиком. Омогућавајући личном саосјећању (што аутоматски значи и личним предрасудама) да обликују оно што су некада биле одговорности државне бирократије, овакве нове идеје о држави и индивидуи на Западу имају доста сличности са ситуацијом у БиХ.

Међутим, резултат реформи социјалне заштите у БиХ није било етичко држављанство, онако како га описује Николас Роуз, већ нека врста „парцијалног држављанства“. Парцијално држављанство значи да су различити држављани и држављанке БиХ имали нестандардизована, врло разнолика искуства са социјалном заштитом. То ко су они били у друштвеном смислу – у ком ентитету и кантону БиХ су живјели, кога су познавали, у каквим друштвеним круговима су се кретали – обликовало је какву врсту социјалне заштите могу да добију. Држављанство – схваћено као однос између особе и државе – било је фрагментирано и амбивалентно искуство, снажно обликовано личним везама и личним саосјећањем.

Парцијално држављанство је посљедица чињенице да, током претходне двије деценије, није ни било покушаја да се БиХ изгради као држава благостања у којој би државна администрација пружала једнак приступ јавним ресурсима за све грађанке и грађане, на основу унапријед договорених критеријума. За ово постоје барем три разлога. Прво, локалне политичке елите – нарочито оне национално дефинисане као (босанско) српске и (босанско) хрватске – спријечавају сваки покушај да се промијени лавиринт јавне администрације у БиХ. Ово за посљедицу има то да на територији БиХ паралелно функционише тринаест министарстава социјалне заштите, која нуде врло различите врсте социјалне заштите у различитим дијеловима БиХ. Друго, међународна заједница – што је термин који означава запањујуће сложену мрежу актера који репрезентују иностране владе, невладине организације, Европску Унију и друге супранационалне организације итд. – често је спроводила и подржавала пројекте који су били фокусирани на појединачна мјеста унутар земље, а не на цијелу БиХ. Међународно подржане реформе базиране на пројекатској логици створиле су врло разнолика искуства са социјалном заштитом и њеном реформом у различитим дијеловима БиХ, те су тако допринијеле даљој фрагментацији БиХ државе. Треће, јавне политике су дефинисале локалну заједницу као кључни оквир за социјалну заштиту.

Пребацивање одговорности на локалну заједницу, те дефинисање актера у локалној заједници као етичких бића (а не као особа са јасно процедурално дефинисаним правима и обавезама), створило је амбивалентности око статуса социјалне заштите. У току мог истраживања, социјална заштита је некада била схватана као хуманитарна помоћ, некада као грађанско право, а некада као питање среће. У оваквој амбивалентности, личне везе – то ко је кога познавао и на који начин – утицале су на то какву

социјалну заштиту особа може да добије. „Социјални модел“ социјалне заштите у Граду је тјерао људе да буду добри менаџери друштвених веза. Као што је један развојни експерт истакао, људи у пољу социјалне заштите данас „морају бити менаџери“ који стварају везе и савезе тамо гдје их прије није било. Веза и штела су помогле људима да реализују оно што се развојним реформама очекивало од њих – да буду флексибилни менаџери и менаџерке друштвених односа, да анимирају нове сараднице и сараднике, да генеришу нове савезе, да осмишљавају нове путеве и везе ка побољшању социјалне заштите. Инсистирање на значају локалне заједнице у социјалној заштити продубило је друштвене неједнакости и интензивирало осјећање хаоса и зависности од клијентелизма и личних веза.

Литература

- Clarke, John. 2008. “Living with/in and without neo-liberalism.” *Focaal* 51: 135–147.
- Clarke, John, Dave Bainton, Noémi Lendvai, and Paul Stubbs. 2015. *Making Policy Move. Towards a politics of translation and assemblage*. Bristol: Policy Press.
- Collier, J. Stephen. 2011. *Post-Soviet Social. Neoliberalism, Social Modernity, Biopolitics*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Deacon, Bob, Noemi Lendvai, and Paul Stubbs. 2007. “Social Policy and International Interventions in South East Europe: conclusions.” In *Social Policy and International Interventions in South East Europe*, eds. Bob Deacon and Paul Stubbs, 221–242. Cheltenham: Edward Elgar.
- Hering, Sabine, ed. 2009. *Social care under state socialism (1945-1989). Ambitions, ambiguities, and mismanagement*. Opladen & Farmington Hills, MI: Barbara Budrich Publishers.
- Hickel, Jason. *A Short History of Neoliberalism (and How We Can Fix It)*. http://www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/a_short_history_of_neoliberalism_and_how_we_can_fix_it (преузето 4. августа 2016.)
- Hodges, Andrew. 2014. “The Scientific Community: Creating a Language to Deal with the ‘Everyday Geopolitics’ of Neoliberal ‘Transition’ in Post-Socialist Serbia.” *Anthropology Matters* 15 (1):91–113.
- Ledeneva, Alena. 2011. “Open Secrets and Knowing Smiles.” *East European Politics and Societies* 25 (4):720–736.
- Lendvai, Noémi and Paul Stubbs. 2009. “Assemblages, Translation, and Intermediaries in South East Europe. *European Societies*” 11 (5): 673–695.
- Leskošek, Vesna. 2009. “Social Policy in Yugoslavia Between Socialism and Capitalism.” In *Social care under state socialism (1945-1989). Ambitions, am-*

- biguities, and mismanagement*, ed. Sabine Hering, 239-247. Opladen & Farmington Hills, MI: Barbara Budrich Publishers.
- Maglajlić-Holiček, Reima Ana, and Ešref Kenan Rašidagić. 2007. "Bosnia-Herzegovina." In *Social Policy and International Interventions in South East Europe*, eds. Bob Deacon and Paul Stubbs, 149–166. Cheltenham: Edward Elgar.
- Montoya, Ainhwa. 2014. "Ethnographies of the Opportunities and Risks of Neoliberalisation." *Anthropology Matters* 15(1): 1–15.
- Muehlebach, Andrea. 2012. *The Moral Neoliberal. Welfare and Citizenship in Italy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ong, Aihwa. 2006. *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*. Durham, NC: Duke University Press.
- Petryna, Adriana. 2002. *Life Exposed. Biological Citizenship after Chernobyl*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Read, Rosie, and Tatjana Thelen. 2007. "Introduction: Social security and care after socialism: Reconfigurations of public and private." *Focaal—European Journal of Anthropology* 50: 3–18.
- Rose, Nikolas. 2000. "Community, Citizenship, and the Third Way." *American Behavioral Scientist* 43 (9): 1395–1411.
- Stan, Sabina. 2012. "Neither commodities nor gifts: post-socialist informal exchanges in the Romanian healthcare system." *Journal of Royal Anthropological Institute* 18 (1): 65–82.
- Švenda Radeljak, Ksenija. 2006. „Časopis Socijalni rad - prvih 10 godina (1960-1969).“ *Ljetopis socijalnog rada* 13(1): 115–132.
- Ticktin, Miriam. 2011. *Casualties of Care. Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. Berkeley: Berkeley: University of California Press.
- Zaviršek, Darja. 2008. "Engendering Social Work Education under State Socialism in Yugoslavia." *British Journal of Social Work* 38 (4): 734–750.
2011. Statistički godišnjak Republike Srpske. Banja Luka: Republički zavod za statistiku Republike Srpske.

Примљено / Received: 19. 01. 2017.

Прихваћено / Accepted: 21. 03. 2017.